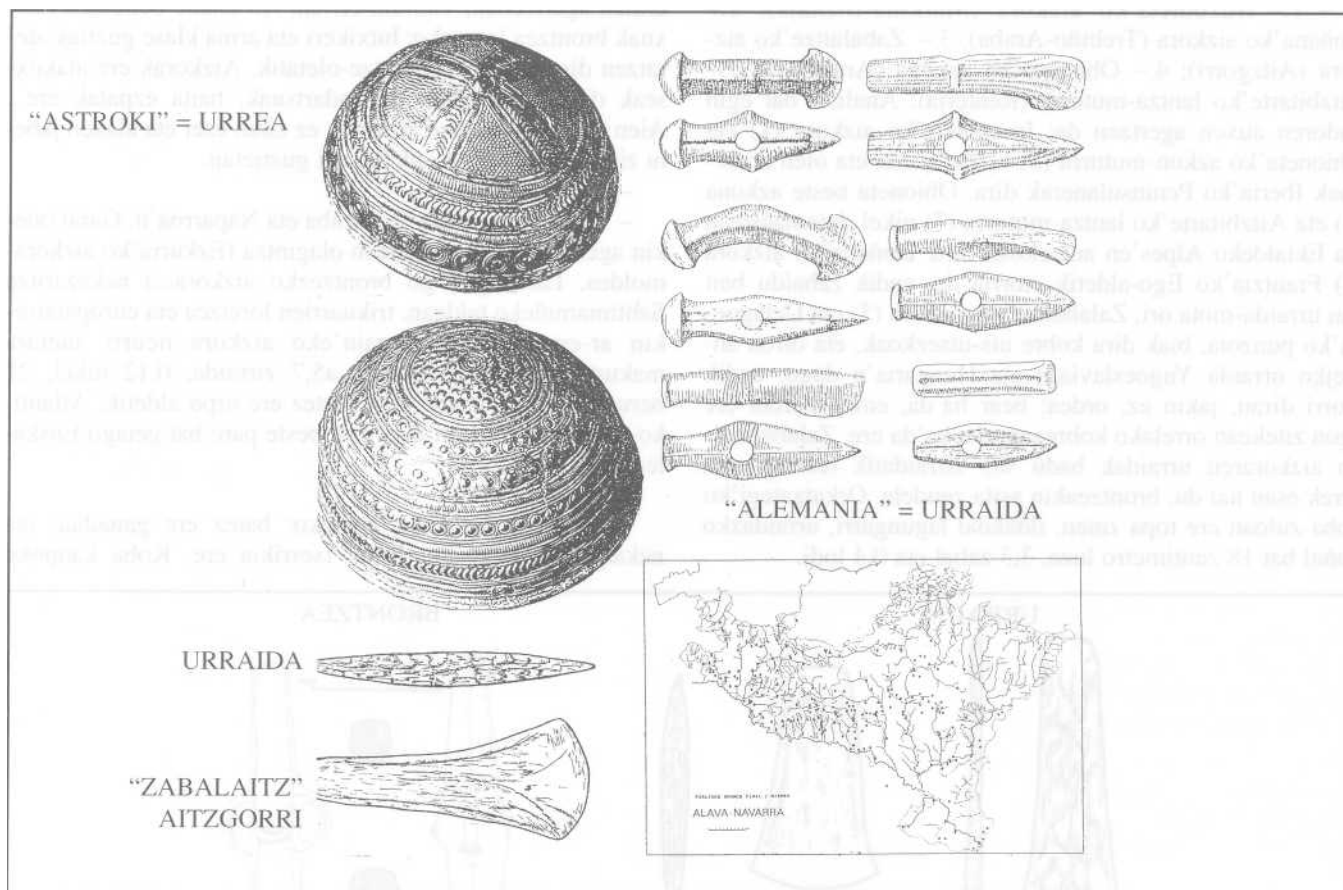

EUSKALDUNEN AZTARNAK (IV)

METAL AROA

Eneolitiko = Calcolítico. Tupiki-ama

– Zer da tupiki ori?
 – Berez sortzen diran metalak, historian zear, urrea eta zillarra (zidarra) dira. Ondoren agertu ziran urraida eta zirraida: bi oien aideak, familikoak edo itxurakoak. Urraidari gaur tupikia esan oi diote artan dabiltzan jakintsuek; baña, Joxe Miel Barandiaran'ek urraida (cobre) eta zirraida (estaño) idatzi oi zuen. Lanabesak eta armak egiteko, arriaren orde, lenengo erabilli zan metala, urraida zan, kobrea. Ez zuten oraindik luzaroan arririk utzi.

– Eta, brontzea nundik sortzen da?
 – Urraida eta zirraida alkarrekin urtu ezkeroz, sortzen da brontzea. Gure arten uraida gutxi arkitu da. Getaria'ko kai aurrean topa dituzte urraida edo kobre zatiak, bola erdien tankeran, barkuren batetik aspaldian erorita edo. Kobrezko armak, berriz, oso gutxi dira eta euroen berri emango degu aurreraxeago.

– Urraida emen sortu zan?
 Euskalerrri inguru asi ziran urraida edo kobrea erabiltzen, bai Ego-aldeetik, bai Ifar-aldeetik. Lenengo agertzen

diran lanak auek dira: lau-kuadroko ezten meeak, aisto aozabalak, azkon eta lantza muturrak, aizkorak... Burrugarako oreak ziran arrizkoak baño. Mailluz egiñak daude geienak eta batzuek badute urraida (estaño) ere naastean emen agertu direnen artean. Naparro'ko Ezkurra errian, urraidaiko aizkorak egiteko arri-latzezko moldea topa dute, bi molde batera erabiltzen diran oietakoa. Beraz, bazekiten urraida-kobrea moldeatzen.

– Eta, ildakoak?
 – Aurreragoko kapituluan aitaturako koba eta trikuriak garai onetakoak dituzu. Bi eratako bizi-moduak zeuden orain 2.800 urte Euskalerrrian: bata Santimamiñeko koba da eredu eta bestea Elvillar'eko Los Husos leizea; bata Bizkaia'n eta bestea Araba'ko Erriosxa'n. Euren nekazaritza geiago dago, an baño. Gaur-egun ere berdin gertatzen da. Beiak, auntzak, urdeak, zaldiak ezita berdin gertatzen da. Beiak, auntzak, urdeak, zaldiak ezita dauzkate; txakurrak zer esanik ez. Baña, eizerik ez dute era bat astu, oreña eta basauntza, batez ere. Jaten duten aragirik geiena baeiak ematen die, gero auntz-ardiek eta ondoren urdeak; eizeen artean oreña geiago da auntza baño. Artzaiak dabiltza euren artaldeekin goruntz eta beeruntz, etenik gabe uda eta negu. Goruntz Akitania'n zear; beeruntz Ebro-ballaran zear;

KONDAIRA

baita Teruel'erañio ere. Joan etorri oietan aberasten da euren kultura. Urraída apurka eta nekez dator gurera. Donostia'ko San Telmo Museoan bazeuden 1956'ean zazpi arma urraída-koak.

– Zeintzuk?

– 1.– Iruzubieta'ko aizkora (Markina-Bizkaia); 2.– Doñana'ko aizkora (Trebilño-Araba); 3.– Zabalaitze'ko aizkora (Aitzgorri); 4.– Obieneta'ko azkona (Aralar) eta 7.– Aitzbitarte'ko lantza-muturra (Renteria). Analisis bat egin ondoren auxen agertzen da; Iruzubieta'ko aizkora (1) eta Obieneta'ko azkon-muturra (5) kobre utsak, eta oien antzekoak Iberia'ko Peninsulanerak dira. Obieneta beste azkona (4) eta Aitzbitarte'ko lantza-muturra (7) nikel dute naastean eta Ekialdeko Alpes'en antzekoak dira. Doñana'ko aizkora (2) Frantzia'ko Ego-aldetik etorria da, andik zabaldu bait zan urraída-mota ori. Zalabaitze'ko aizkora (3) eta Uelagoe-na'ko punzoia, biak dira kobre uts-utsezkoak, eta orren antzejko urraída Yugoeslavia'n eta Hungaria'n dago; andik etorri diran, jakin ez, orde; bear ba'da, emen bertan ere egon zitekean orrelako kobreaapurka ba'da ere. Zalabaitze'-ko aizkoraren urraída badu %5 zirraídaatik (estaño) eta orrek esan nai du, brontzeakin asita zeudela. Orkatzategi'ko koba-zuloan ere topa zuten, ildakoi lagungarri, urraídazko puñal bat 18 zentimetro luze, 3,3 zabal eta 0,4 lodi.

Brontze-Aroa

– Nungoa da brontze-aroa?

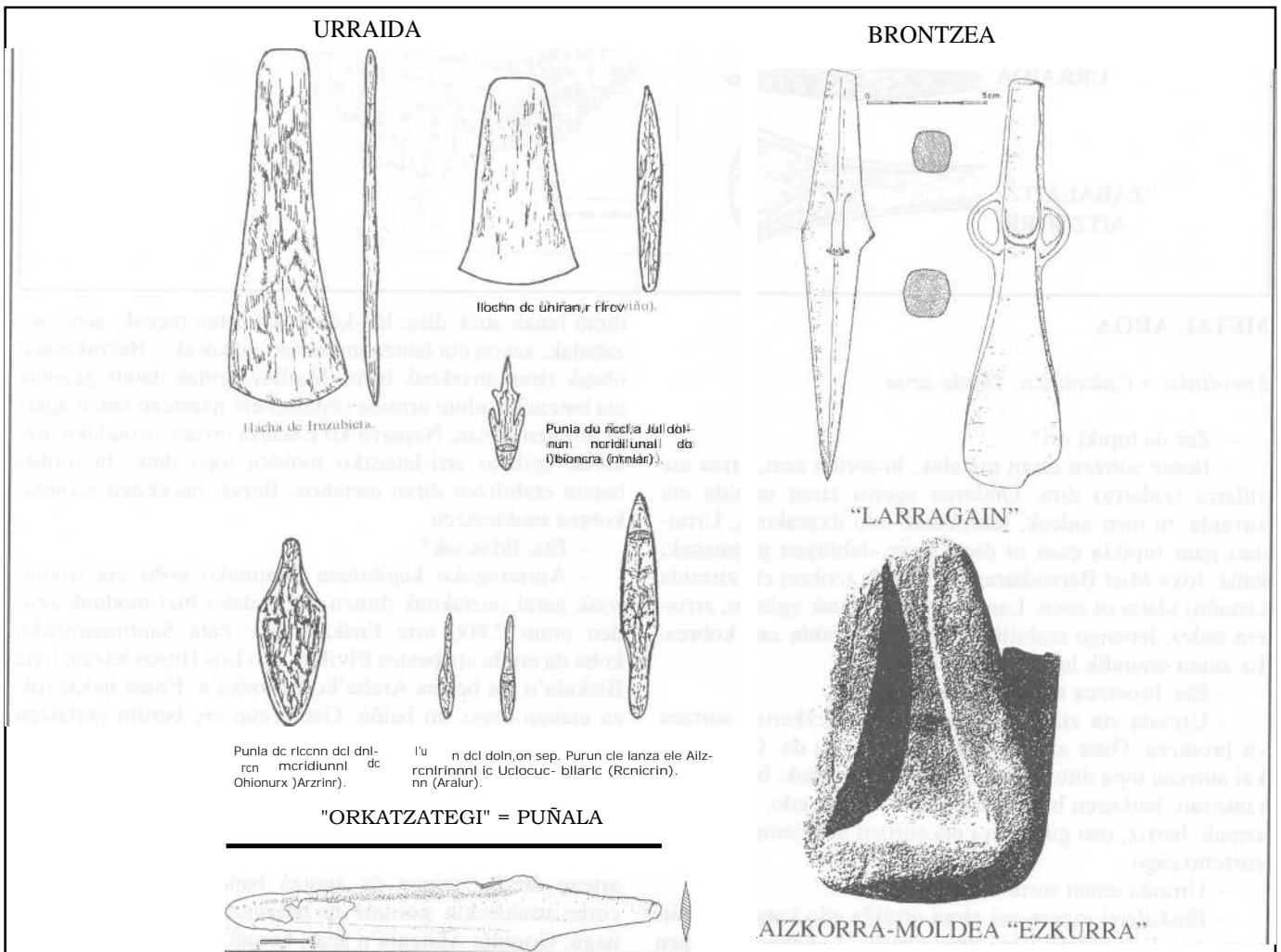
– Zalabaitze'ko aizkora bide orretatik asita zegoen: %95 urraída eta 5 zirraída. Baña, benetako brontze-aroa Europa erdian agertzen da, Tumulu-errian. An daude benetako mai-xuak brontzea lantzeko: bitxikeri eta arma klase guztiak ateratzen dira erri onen brontze-oletatik. Aizkorak ere alakox-seak dituzte: sendoak eta indartsuak; baita ezpatak ere... Aien ondoan uraída'ko aizkorak ez ziran ezer eta alaxen jabe-tu ziran Europa Ego-aldeko erri guztietan.

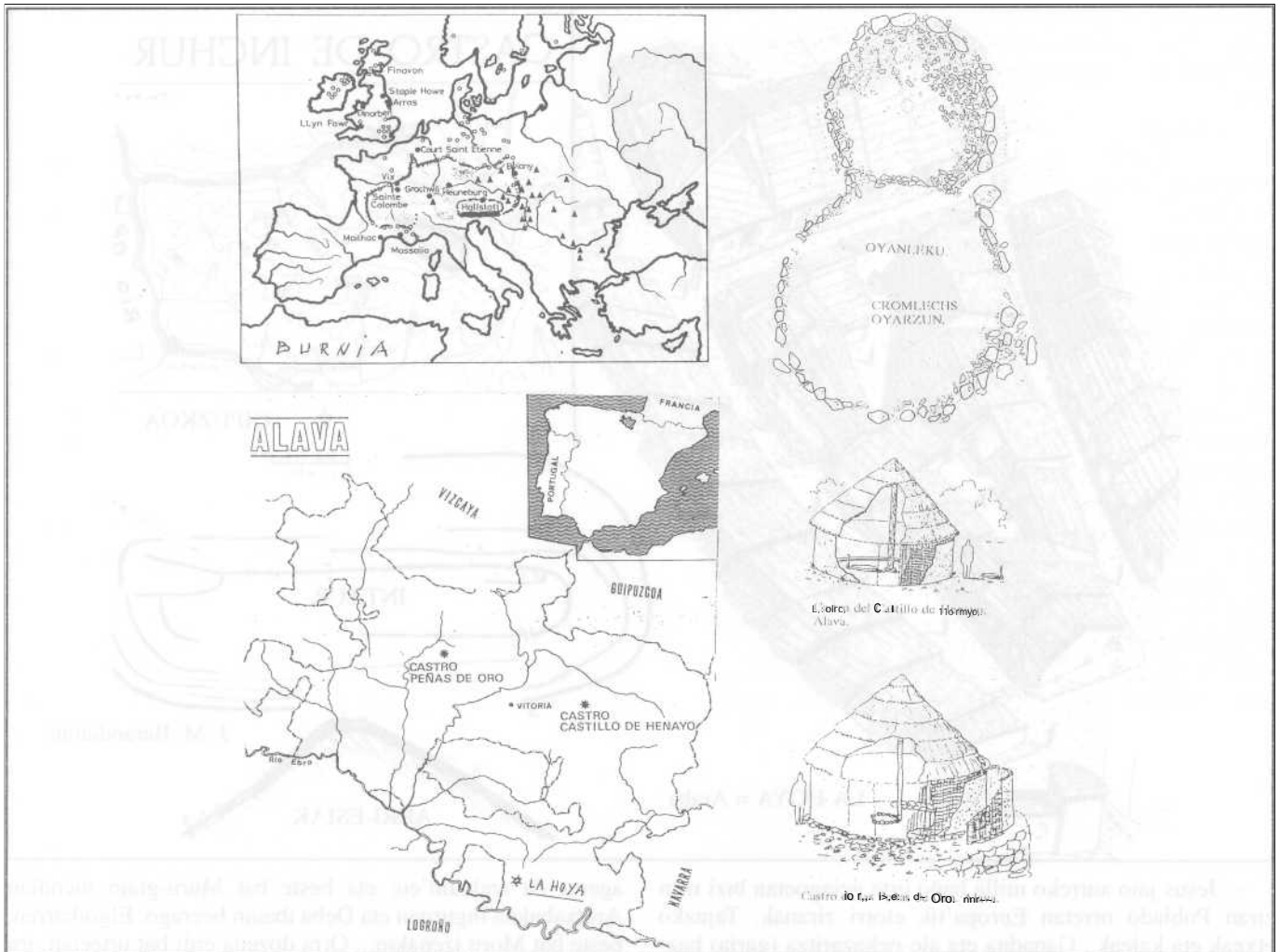
– Eta, gure artean?

– Baita gure artean ere Araba eta Naparroa'n. Garai one-kin agertzen dira gure artean olagintza (Ezkurra'ko aizkora-moldea, Larragain'go brontze'ko aizkora...) nekazaritza Santimamiñeko taldean, trikuarrien lore'tzea eta europatarre-kin ar-emanak... Larragain'eko aizkora neurri auetara makurtzen da: %72 urraída, a5,7 zirraída, 0,12 nikel, 21 beruna. Beruna izaten dute, batez ere orpo aldetik, Atlanti-ko-aizkorak. Aurkitu izan dira beste pare bat gei'ago Euska-lerrian.

– Bizi-modua?

– Aurreko garaiaren antzeko; batez ere ganadua; eta nekazaritza geixego. Baita txerri'kia ere. Koba kanpoko

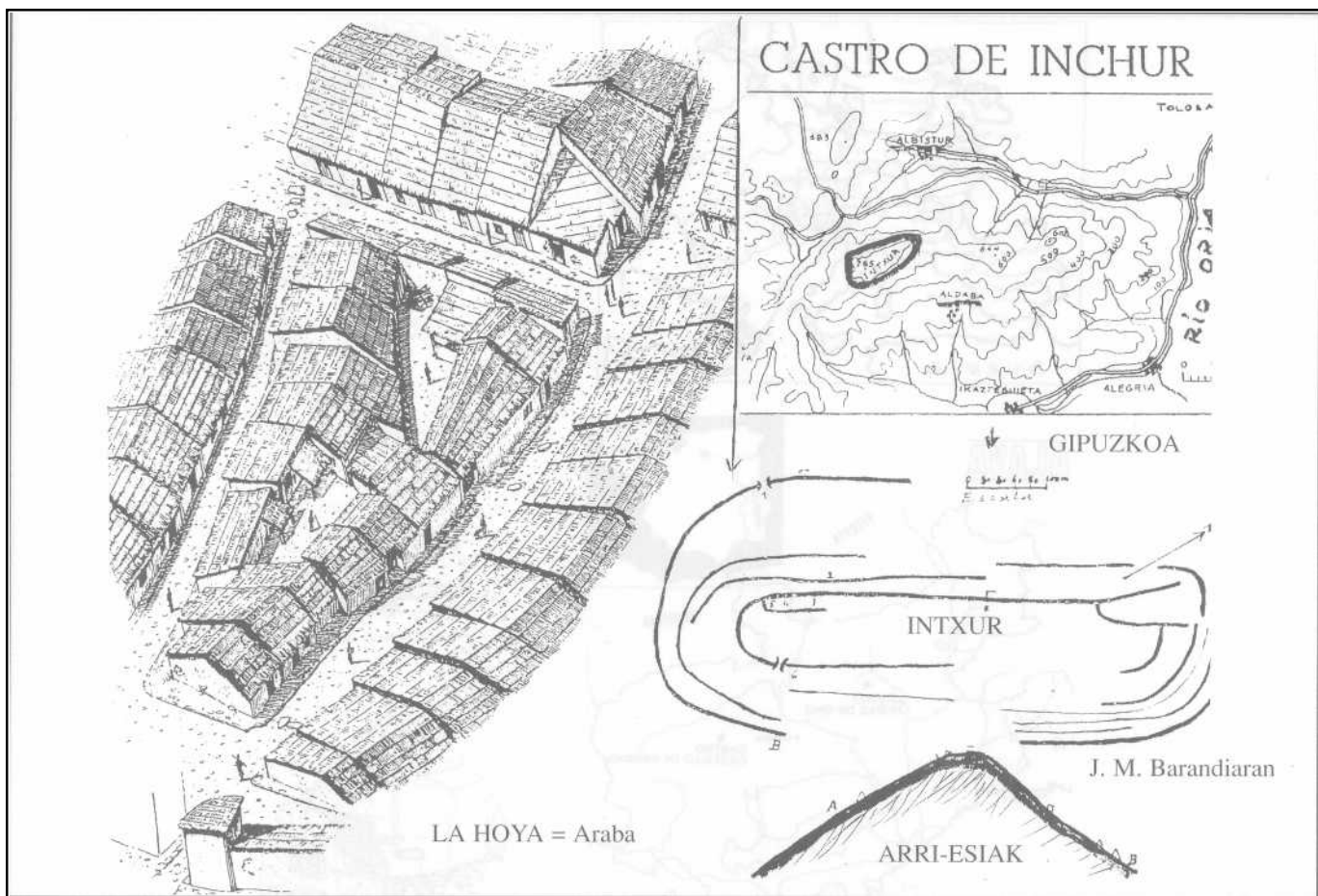

bizi-lekuen arrastoak ere agertu dira gure artean Salvatierrabide'an, baita Aretxabaleta'ko Iruaxpe III'garrenaren azpiko egitura txabola borobil batena da; lau metro ditu batetik bestera erdian. Ildakoak berdin eortzen dira; baña, aldaketa bat asita dago: gorpuak errauts biurtzen dira eortzeko. Eta, aizkenerako era au izango da jaun eta jabe. Trikuarrien orde, lau arrizko kajatxo batzuek eta barruan ontzi bat errautsekin, edo ontzi gabe ere bai. Kutxa oiek lurrez estalita daude zabalgunen baten erdian; orixen da "tumulus". Gerora, tumulus orreri etzandako ariz kkoroi bat egiten diote; eta, aizkeneran, arri oiek zutik ipiñi. Auxe dacromlech bat. Tumulu oiek 176 daude Ifar-Euskalerrian, tumulu eta cromlech batera, beste 61 eta cromlech bakarrik, besterik gabe, 170... eta noiz-naï agertzen dira berri-berriak.

- Zer dira indoeuropeoak?
- Kultura baten jabeak eta gaur-egungo Europa'ko kulturareren sortzailleak. Orain berri, jakintsuek Indoeuropeoen jatorria Europa'n bertan ipintzen dute... Or goialdean, or zegoen Tumulu-erria, indoeuropeotarren kastakoa, brontzea lantzen nagusitasuna aberak zuena eta arma ederrez ornitua... Giro otsakin aspertuta, ego-alderuntz jo zuten erri osoak, bakoizak zuen guztiakin... Erriak, egoitzak, mendi tontoretan zituzten arri esiz ondo defendituak... Bazuten ar-

tzaintza, bazuten nekazaritza, bazuten olagintza naikoa erri xeeari brontzea zabaltzeko aña... Bitxia egiten iaioak... Europa ego-aldeko beste kultura guziak ondatu zituzten; baita izkerak ere... Itunen bidez ala ezpaten indarrez, berentzako egokiak ziran tontorrek aukeratu zituzten egoitzarako. Eraso-aldi orreri eutsi zion izkera bakarra Euskera izan zan eta gure artean dago oraindik bizirik, aien izkerak ilda gero. Irauten dute bai, izkera aien seme-alabak; baña, eurena il zan.

- Eta, nundik sartu ziran?
- Betiko izango dan sarreratik: Orreagatik. Andik Iruña'ra eta Iruña'tik beera batzuek Ebro-ballaraiño eta besteak zearka Sartaldera, Sakana'tik aurrera Araba'ko zabalgunera... Or utzi zizkiguten euren egoitzak izandako tokien izenak, erderaz Castro, Castrillo, Castillar, Castillette, Castillo... eta euskeraz Gaztelu... Esate baterako or daude euren egoitza famatuak izandako El Castro de las Peñas de Oro (Murgia), El Castro Castillo de Henayo (auk biak Araba'n) eta El Poblado de la Hoya (Laguardia); Nafarroa'n, berriz, El Castillar de Mendavia eta El Poblado de Cortes... ale batzuek aitatzeko eta famatuenak. Erri auen egoitzak eunka topa dituzte Nafarroa'n bezela Araba'n ere.
- La Hoya ori entzunda daukat.

– Jesus jaio aurreko milla baño urte geiagoetan bizi izan ziran Poblado orretan Europa'tik etorri ziranak. Tajuzko etxeak eta kaleak.. Ganadua eta ale-nekazaritza (garia) bazuten... Lan-bide asko zituzten eta merkataritza ere bai... Poblado auk ere arri esiz inguratuak zeuden eta bazuen la Hoyak dorre bat sarreran... Egoitzak mendi tontorretan zeudenez, La Hoya onek ere izango zuan Laguardia'ko tontorrean bere gaztelua.

Burni-aroa

Nun sortu zan?

Europa'n bertan La Tene'ko erria zabaldu zan eta uek izan ziran benetako olagizonak, burnia lantzen maixuak. Era guztiko annak eta lanabesak egiten zituzten eta Tumulu erriaren aideak... Lanerako bear diran tresna guztiak egiten zituzten; baita goldeak ere... Giro-otsak bota zitun beeruntz eta euren aurrekoen antzera eldu ziran gure Euskalerrira. Aiek egin ez zutena egin zuten auk: Gipuzkoa eta bizkaia'n sartu eta euskal biotzean beuren mendi-tontorreko egoitzak jaso. Arri-esi galantez ondo babestuak.

– Bai, Intxur eta Marueleza...

Uste genduan ez zala besterik; baña, urteero ari dira berriak aurkitzen... Or dago Intxur, Tolosa gañean, Aldaba'ko errian Ori eta Urola'ko ballarak elkartzen diran uneartan, puntarren puntan... Ez genduen rte luzaroetan, 1956'tin onera, besterik ezagutzen; baña, buruntza'ko kastroa or

agertu da andoain'en; eta beste bat Muru-gtain mendian Aretxabaleta inguruan eta Deba ibaian beerago, Elgoibarren, beste bat Moru izenakin... Orra dozena erdi bat urteetan, iru egoitza berri. Guztiak goiko gañetan.

– Eta, Bizkaia'n?

– Berdin ari da gertatzen. Marueleza Nabarniz'en dago: bere aldamenean Gastiburu, euren illeria, topa dute. Aurrez-aurre, ? kilometro zuzenean, Gernika'ko ibaietik beste alde-ra, an agertu da Luno'ko egoitza eta aurrerago, Mungia alde-ra, Berreaga'koa... Muru eta gaztelu izenak badaude oraindik baztarretan eta geiago agertuko dira.

– Eta, or egon al dira?

Or egon dira gu menperatzen eunka urte luzeetan bai Bizkaia'n eta bai Gipuzkoa'n ere. Olagizonak ziran, burnia lantzen zuten garia bazuten, ganaduak bzituzten, urre eta brontzean egiten zituzten beuren bitxiak, zeramika-ontzi ederrak egiten zituzten etortzean galdu ziran guztiak. Era bat. Jakintsuek ez dakite nola eta nun. Bear ba'da, ballareta-ko errietan urtuko ziran gure odolaren elemento A, Europa'ren goialdeko ezaugarria da, utzirik. Nun edo nundik artu genduan zerki ori... Erromatarrek ballaraz ballara zetozen euren bide zabaletatik, an goiko gañetara begiratzeke. Euren erriak, erri galantak eta aberatsak, mendien oñetan egin zituzten eta ez gallurretan. Bizia irauli egin zan e gañetako egoitzak eta beuren arri-esi guztiak, larrak jan zitun.

ARRINDA'TAR ANES